

Tidsskriftet Fønix, Årgang 2017, s. 244–254

Professor Hal Koch

Foredrag holdt 30. oktober 2016 i Vartov i anledning af 75-året for hans Grundtvig-forelæsninger

*Niels Thomsen, tidl. rektor for Præstehøjskolen
Professor Hal Koch*

Foredrag holdt 30. oktober 2016 i Vartov i anledning af 75-året for hans Grundtvig-forelæsninger.

Dette værk er licenseret under en Creative Commons Kreditering-IkkeKommerciel-ingenBearbejdelse 2.5 Danmark Licens.

Tidsskriftet Fønix
www.foenix1976.dk
ISSN 2446-175X

Jeg skal tale om Hal Koch som professor, dvs. som forsker og universitetslærer. Det vil jeg holde mig til, så godt jeg kan, men Hal Kochs verden kom til at hænge så godt sammen, så det vil være fejlagtigt at tale om ham i universitets-sammenhæng uden at holde vinduerne til hans offentlige virke, hans højskole og hans prædikener åbne. Det vil alt sammen være med i horisonten.

Hal Kochs interesse som forsker var de store linjer og de store idéer. Om sin disputats om Origenes – den vender jeg tilbage til – sagde han selv, at der var skrevet så megen detaillitteratur om Origenes, så han havde sat sig for at give en sammen-hængende forståelse.

Den holdning er karakteristisk for hele hans forskningsarbejde. Hal Koch skrev, når han mente at have forstået. Kritikere har klaget over, at han skrev for tidligt, skrev før han havde gransket alle kilder. Det er måske rigtigt, men ikke desto mindre var han i stand til som få andre at fremstille komplicerede spørgsmål med klarhed og perspektiv, så han igen og igen kom til at sætte scenen. Hvad han lagde frem, havde gennemslagskraft. Efter mit skøn blev de store linjer, Koch havde trukket op, for det meste stående, og når de ikke gjorde det, var det vedblivende hans fortjeneste at have provokeret andre til at bearbejde vigtige spørgsmål grundigere.

At kunne se perspektiverne og med selvfølgelighed kunne gribe det centrale gik tilbage til hans studietid. Jeg talte engang med en af hans venner fra den tid, Sven Birke. I deres studietid gik bølgerne højt i det kristelige studenterforbund, hvor det unge Tidehverv gjorde op med liberal teologi og KFUM mm. Hal Koch og hans venner tog ikke del i alt det. De læste, og de holdt studiekreds om antikken. Sven Birke havde med møje og besvær udarbejdet et langt foredrag om Platon. Da han havde holdt det,

sprang Hal Koch op og fremførte en sønderlemmende kritik. Sven Birke spurgte noget stødt, om Hal Koch overhovedet havde læst noget som helst Platon. *Nej*, sagde Koch, *men jeg har jo lige hørt et storartet foredrag om ham.*

Den hurtighed til at forstå og gribe det centrale i et emne prægede hele hans forskning og også hans forhold til andre forskere, kolleger og studenter. Han var generøs i sin anerkendelse af andre. Hans anerkendelse af f.eks. Løgstrup originalitet var uden forbehold, endskønt han sagde til ham, at han repræsenterede en encyklopædisk uvidenhed. Måske forført at sin egen begavelse kunne han øse så megen anerkendelse ud over de begavede og originale, at man misforstod det og troede, at han tilsluttede sig de fremførte synspunkter. Det gjaldt hans anerkendelse af Sløk (Sløk var mindre generøs i sin omtale af Koch i sine erindringer).

Koch var som teolog historiker. Han var ikke og ambitionerede ikke at være systematisk teolog. Man har forsøgt at bestemme, hvilken teologi han havde. Han er blevet kaldt barthsk, luthersk, grundtvigsk, sågar tidehvervsk. Jeg mener ikke noget af det er rammende, og det er i hvert fald ikke deri, hans teologiske betydning lå. Den lå netop i hans brug af historisk tænkning. En italiensk historiker, Mazzarino, har sagt, at "al stor historieskrivning udspringer af et stærkt engagement i nutiden; det lyder som en selvmodsigelse, men er en utvetydig erfaring og i øvrigt en selvfølge." Det kunne være skrevet om Hal Koch. De spørgsmål, som var vigtige for ham selv og i hans samtid, søgte han at få lys over ved at se, hvordan de var besvaret og behandlet i historien. Hvad han gravede frem i fortiden, brugte han i nutiden, men uden at overtage fortidens løsninger. Han brugte fortidens erfaringer til at forstå nutiden med.

I grunden handler hele hans videnskabelige arbejde om én problemkreds: Forholdet mellem på den ene side kristendom og på den anden side kultur og samfund, eller anderledes: Forholdet mellem kristendom og humanisme

I indledningen til bogen om Konstantin den Store fortæller han, at han mødte det spørgsmål, allerede før han begyndte det teologiske studium. Som 17-årig ny-udsprungne student fandt han i sin fars reol den store tyske kirkehistoriker Adolf v. Harnacks *Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*. Det vakte i ham, skriver han, en drøm om selv engang at kunne bidrage til forståelsen af fødslen af den europæisk-kristelige kultur. Det realiserede han, og det blev grundtemaet i hans forskning.

Han begyndte med spørgsmålet om forholdet mellem kristendommen og den antikke *kultur*. Det spørgsmål behandler han i sin disputats *Pronoia og Paideusis*, forsyn og opdragelse. Tesen er, at den forståelse af kristendommen, som Origenes (ca. 185 – 254) – den første store kristne teolog, der virkelig var på højde med samtidens filosofi og kulturelle dannelse – formulerede, helt igennem var en hellenisering af kristendommen. Næsten alt i Origenes' teologi kunne hentes ud af den samtidige middelplatoniske filosofi. Derfra hentede han sin forståelse af, at sjælens vej til frelse var den guddommelige opdragelse, *paideusis*. Det fylder de første 300 sider i disputatsen.

Tilbage stod så spørgsmålet om, på hvilken måde Origenes da kunne kaldes kristen. Det afhandler han på de sidste 25 sider. At Origenes virkelig var kristen er uden for al tvivl. Han var opvokset i et kristent hjem, faderen blev henrettet under en kristendomsforfølgelse, han blev selv fængslet og tortureret i en anden forfølgelse, og han var helt hjemme i den almindelige menighed og kendte ingen anden vej til frelsen. Men – mener Koch – det

hørte så at sige hjemme i en anden dimension, i inderligheden, i det personlige gudsforhold og troens praksis.

Spørgsmålet om kristendom og antik udvides siden til spørgsmålet om kirken og kejsermagten i oldtiden. Det behandler han i bogen *Konstantin den Store*. Indtil Konstantin den Stores tid var forholdet et konfliktforhold. Konstantin afblæste (313) forfølgelserne af de kristne og favoriserede kirken, og på sit dødsleje lod han sig døbe. Hvordan Konstantins egen holdning var, lader Koch forblive ubesvaret. Han kalder Konstantin en *sfinx*, en gåde, der ikke kan og ikke skal gættes. Men virkningen kan beskrives. Med Konstantin omformes kejsermagten. I senantikken var kejseren blevet guddommeliggjort. Den romerske kejser var blevet *kejseren på himmeltronen*. Med Konstantins ny forhold til kristendommen viger kejseren fra himmeltronen. Den overtages af Kristus. Kejseren får til gengæld pladsen som Guds repræsentant på jorden. Magten bliver således hos kejseren, men samtidig omformes rigets etik og livssyn skridt for skridt kristeligt, og kristent livssyn glider ind i lovgivningen. Den tanke, at der er en instans, der er højere end statsmagten, bliver udgangspunkt for middelalderens konkurrence mellem stat og kirke. Kristendommen viste sig at være samfundsomdannende.

Koch er ikke i tvivl om, at var gavnligt for samfundet, at kristendommen satte præg på det. Derimod var han mere end tvivlende overfor, om det var gavnligt for den kristendom, der havde forkyndt et rige, der ikke var af denne verden, at blive gjort samfundsansvarlig og spændt for samfundets vogn.

Siden bliver hans grundspørgsmål behandlet som spørgsmålet om *kirkemagt og kejsermagt i den europæiske middelalder*. Det handler den tysk-romerske investiturstrid om. Hal Koch behandler elegant det samme spørgsmål på dansk grund i sin tolkning af

forholdet mellem ærkebiskop Eskil og Valdemar den Store. Han viser, hvorledes de to ved kirkemødet i Ringsted i 1170 efter lang tids konflikt i fælleskab skabte en ny frugtbar harmoni mellem kirke og kongemagt, da Eskil helgenkårede Valdemars far Knud Lavard og salvede hans søn til fremtidig konge. Dermed gav kirken *kongeslægten* guddommelig understøttelse både i fortid og fremtid. Men samtidig fik *kirken* en ophøjet status ved, at kongemagten hentede sin legitimation fra Gud ved hans repræsentant biskop Eskil, og ikke som før ved, at kongen blev kåret på tinge.

Men Hal Koch har en tilføjelse. Uden for dette magtspil tegner Koch et portræt af Eskil, hvor han med citat af et fangenskabsbrev fra Eskil til den danske kirke, viser en anden side af Eskil, nemlig hans personlige forhold til troen. På den måde leder Koch også midt i dobbeltheden af de to magtinstitutioner, kirken og den verdslige magt, efter den kristendom, der er et rige, der ikke er af denne verden.

Siden tager Koch spørgsmålet kristendom og verdslig magt op i forbindelse med sin tolkning af Luther. Hans vigtigsete udbytte blev en radikal forståelse af Luthers skelnen imellem og adskillelse af det åndelige og det verdslige regimente. Det bliver bestemmende for Hal Koch personligt mht. hans forståelse af sit politiske arbejde, hvor han ikke argumenterer kristeligt, men, som han skriver i et af sine breve til Løgstrup, handler i usikkerhed dag for dag og så beder en stille bøn til Gud om, at han ikke handler helt forkert. Radikal kalder jeg den forståelse, fordi det åndelige regimente er forstået *rent* åndeligt. Der synes ikke, at være plads til en kirke-*institution* i det åndelige regimente.

Den samme adskillelse mellem det kristelige og det humane eller kulturelle genfinder han hos Karl Barth, og han tager dennes skarpe modsætning mellem de to forhold til sig – men med den betydningsfulde forskel fra Barth, at han vedkender sig *begge*

hovedstrømme i den europæiske kultur. Her er det igen sagligt forkert at isolere Hal Kochs universitetsverden fra hans offentlige virksomhed. Hans forståelse af de to hovedstrømme bliver også for ham selv bærende i hans offentlige virksomhed.

Han formulerer det i en artikel *Humanisme og Kristendom* i Frie Ord i 1946. Her fastholdes den klare forskel mellem humanisme og kristendom, men han siger så lige så stærkt, at humanisme og kristendom *tilsammen* har været Europas *skæbne*, og at de, så forskellige de end er, sammen har været et bolværk mod det barbari, som havde manifesteret sig i nazismens 3. rige. I den samtidige *Hvad er demokrati* formulerer han kort, hvad de to strømmes bidrag til dette kulturelle bolværk er: Fra Athen har vi fået respekten for retten og respekten for friheden. Kristendommens bidrag har været at sætte medmennesket i centrum.

I en ny udgave tager han sit grundspørgsmål op i sin Grundtviglæsning, der førte til den foredragsrække i 1940, som er taget som anledning til den Hal Koch-kavalkade, som vi her deltager i. Centralt i hans forståelse af Grundtvig er forholdet mellem "det menneskelige og det kristelige" som på én gang harmonisk og forskelligt. Heller ikke her kan man adskille Kochs forskningsarbejde med Grundtvig fra hans brug af det. Det blev grundlag for den højskole, han efter krigen oprettede i Krogerup. Lige så åbent er det, at den kritik, der blev rettet mod Krogerup fra grundtvigske kredse, fik ham til at se grundlæggende mangler i den grundtvigske holdning: Dens manglede forståelse af døden og næsten. Døden og næsten er det, der ikke kan integreres i kulturlivet, men er forhold, som holder mennesker fast på livets grundvilkår.

Efter de hektiske år med ungdomssamvirket, højskolen og ungdomskom-missionen – samtidig med professoratet – vendte han i

1956 tilbage til igen at samle sig om sit arbejde på universitetet. Han tog det 19. århundredes store vækkelses-bevægelser op og viste, hvorledes kristelig vækkelse fik samfundsbetydning. Mens P.G. Lindhardt skabte furore ved i bogen *Vækkelse og kirkelige retninger* at forstå vækkelserne som betinget af samfundets sociale ændringer, holdt Koch vækkelserne dobbelthet fast og pegede på, hvorledes vækkelserne både var koncentrerede om det ene fornødne og samtidig havde samfundsomskabende kraft – og naturligvis også blev formet af samfundsudviklingen.

Hans næstsidste bog *Fremtiden formes* – fra 1962 – kan kaldes et fremtidsudkast af hans grundspørgsmål. Dens undertitel er *Ulandshjælp og Ydre Mission*. Hal Koch havde engageret sig i Santalmissionen, og var samtidig optaget af den ny virkelighed i 3. verden efter kolonialismens afvikling. Han vidste, hvorledes mission havde forenet omvendelsesforkyndelse og udbredelse af den europæiske kultur til 3. verden. I dette skrift bekræfter han sin positive forståelse af den europæiske humanitetskultur også som en politisk kultur – respekten for retten, respekten for friheden og tanken om medmennesket i centrum. Den kultur er der grund til med statsstøttet u-landshjælp at missionere for. Men lige så energisk fastholder han, at statslig ulandsstøtte ikke må blandes sammen med kristen mission. Det er her igen hans gamle holdning: Hans frygt er ikke så meget, at det kristelige skal korrumpere ulandshjælpen, men snarere, at evangeliet bliver amputeret ved at skulle være ansvarligt for samfund og politik.

I sin allersidste bog, *Kristendommens oprindelse*, en trykt udgave af en række radioforedrag, trækker han stærkere end nogensinde før op, hvorledes kristendom og bibelsk livsforståelse er i skarp kontrast til en humanistisk livsforståelse, netop fordi mennesket ikke er i centrum i den bibelske verden. "Hovedsagen er", skriver han i det allersidste afsnit "at slå fast, at bibelsk kristendom er

langt borte fra moderne humanistisk tolerance”. Det lyder meget afklaret, men ikke desto mindre tilføjer han i bogudgivelsen af foredragene et genoptryk af artiklen *Humanisme og Kristendom* fra 1946. Arven fra Athen holder han fast ved.

Hvad tog han til sig fra sin forskning? Det vigtigste, han tog med sig fra den antikke tradition, var forståelsen af opdragelse, paideia, som han hentede hos Origenes og bag ham middelplatonismen. I antikken og hos Origenes handlede det om sjælens opdragelse på vejen til frelse. Hos Hal Koch blev det i en sekulariseret udgave til forståelsen af kultur. Opdragelse var nødvendig som bolværk mod barbariet. Hovedelementer i den opdragelse var den dobbelte arv fra antik og kristendom. Men det var netop opdragelse, der måtte gentages i hvert slægtled.

Det er også den kulturforståelse, der er det vigtigste i hans ueghed med Løgstrup, som vi kan møde den i brevvekslingen *Kære Hal – Kære Koste*. Løgstrup søgte tilbage mod det ”førkulturelle”, apellerede til instinktet, siden omformet til ”suveræne livsytringer”. Over for det satte Hal Koch den opdragelse, paideia, som var en stadig nødvendighed for ikke at falde tilbage i barbariet.

Fra Sokrates medbragte han forståelsen af samtalen. Det var grundlaget for hans forståelse af demokrati, og det var et grundtræk i hans egen undervisning både på Krogerup og hos os teologiske studenter.

Fra Luther medbragte han en stadig skarpere formuleret forståelse af forskellen mellem kristendom og kirkeinstitution. Kristendommen er en forkyndelse af et rige, der ikke er af denne verden. Deraf hans kærlighed til den danske kirkeorden, som han karakteriserede som et velordnet anarki.

Adskillelsen af regimenterne betød, at lige så lidt som han ville føre kristelig politik, lige så lidt var hans prædikener politiske. To-

nen var snarest Kingos ”Og når på din dom jeg grunder, ser jeg og mit segl derunder”. Luthersk, men uddybet med en tone af inderlighed, som vi ellers ikke kendte hos ham.

Som sagt i indledningen: Hal Kochs tema er forholdet mellem de to strømme, kristendom og humanisme. Så forskellige de er, skabte de den europæiske kultur. Men med årene understreger Hal Koch stadig tydeligere, at også kirkeinstitution og kristelig kultur netop hører til kulturens verden og ikke til det rige, som ikke er af denne verden.

Til slut vil jeg sige noget direkte om Hal Koch som lærer. Forelæsninger i gammeldags forstand var efter hans mening unødvendige efter, at bogtrykkerkunsten var opfundet. Han gentog derfor ikke, hvad der stod i en eksisterende lærebog, eller hvad han kunne forestille sig, at der skulle stå i en kommende. I stedet fik vi et festfyrværkeri af perspektiveringer og kommentarer i fri form, men båret af hans overskud af viden og indsigt.

Den faglige hovedvægt lå på kollokvier og øvelser. Hans faglige krav til vore opgaver var store nok, men fri for pedanteri. Karakteristisk: Han underviste os i historisk metode. Det var et fag, der havde sakramental karakter hos de historiestuderende. Vi brugte den samme lærebog som de: Erslevs lille *Historisk teknik*. Hal Koch tog det alt sammen med, men kommenterede det: *I grunden er historisk metode dog vel ikke andet end sund fornuft sat en smule i system.* – Jeg ville ønske, at nogen ville sige det højt til de ph.d.studerende nu.

Den sidste undervisningsforløb, jeg fulgte hos ham, var samtidshistorisk. Han arbejdede med at skrive sidste bind i *Den danske kirkes historie* og indbød til kollokvium om det emne. Det blev livligt. Holdet bestod af ældre teologistuderende og kandidater og fik et særligt præg ved, at en gruppe meget venstreorienterede hi-

storiestuderende også tog del. Hal Koch var som en fisk i vandet, og hans erindringer og holdninger fæg over bordet sammen med hans fremstilling. Samtalen blev livlig.

Det hele blev, som hans øvelsesforløb altid, afsluttet med en middag oppe på 1. sal. Han havde ladet os vælge, om vi ville have vin eller øl og snaps. Da vi ikke kunne blive enige, lod han begge dele servere. Smålig var han aldrig. Sent på aftenen løb vi alligevel tør for øl. Så blev jeg sendt ind på Elers' kollegium og kom med taxa tilbage med en kasse Hof. De blev også tømt. Jeg måtte jo have kasse og flasker tilbage og sagde til ham, at jeg ville hente dem næste dag. Nej, hvorfor skulle jeg dog det, sagde han; han havde jo bil. Jeg mente, det var rimeligere, at jeg gjorde det; der var dog den forskel, at han var professor, og jeg var student. "Ja, den forskel lægger jeg nu ikke vægt på". Næste dag kom han så i sin store grønne Opel Admiral ind i Store Kannikkestræde og bar min ølkasse ind på kollegiet. Selvhøjtidelig var han heller ikke.

Han var bestandig opmærksom på, hvad der teologisk og samfundsmæssigt skete i verden uden for København, og han så sig om efter unge mennesker, der kunne tage det op. Han satte Søren Giversen til at lære koptisk, så Nag Hammadi skrifterne dermed kom ind i dansk sammenhæng. Holger Bernt Hansen tilskyndede han til at kaste sig over spørgsmålet om forholdet mellem kirke og samfund i 3. verden. Det kom der et Afrikainstitut ud af.

Samtidig: Hans opmærksomhed på begavede skyggede ikke for forståelse for svage elever. Jeg husker en eksamination om investiturstriden. Eksaminanden var meget tøvende. Hal Koch spurgte, hvornår den måske fandt sted. Efter lang betænkningstid kom det: "I middelalderen". "Storartet" sagde Koch "kunne vi komme det en anelse nærmere". Sådan fortsatte eksaminationen. Eksaminanden følte sig tryk. Og han bestod.

Én gang oplevede jeg en anden side. I Teologisk Forening skulle en teolog fra Sydafrika tale om sin kirkes kristelige begrundelse for apartheid. Efter foredraget tog Koch ordet. Meget klart og meget skarpt sagde han, hvad han mente. Derpå gik han uden at vente på et svar fra foredragsholderen. Siden spurgte vi ham hvorfor. Vi fandt, at det ikke lignede hans almindelige vilje til samtale.

Han svarede, at med de *konsekvenser*, som apartheids-teologien brugtes til at legitimere, var samtalen forbi. Den slags *kan* man ikke diskutere. Kun sige nej.

Så længe det drejede sig om meninger og synspunkter, var han samtalens mand. Når de førte til åbenbar uret, var der ikke mere at tale om.